

הכפתור-ופרח לא זיהה את אבן השתייה בכיפת הסלע

(תגובה למאמרו של הרב ישראל אריאל בגיליון לו)

א. הקדמה

ב. דברי רבותינו הראשונים

1. הרמב"ם

2. רבנו יחיאל מפאריז

3. הרמב"ן

4. בעלי התוספות

ג. דברי הכפתור-ופרח

ד. דעת מרן הרב קוק

א. הקדמה

כל הקורא את פרק ו' בספר 'כפתור ופרח' – הפרק בו עוסק רבנו אישתורי הפרחי בירושלים ובמקדש – רואה נכוחה שהכפתור-ופרח התעלם לחלוטין מהמסורת שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע. המקורות שמביא הרב אריאל שליט"א מבני התקופה – כר' בנימין מטודלה, ר' פתחיה מרגנשבורג, ר' יצחק חילו ועוד – רק מבליטים את שתיקתו של הכפתור-ופרח, שכן בעוד הם מזכירים זאת במילים פשוטות וברורות, כגון "מקום המקדש בנה עליו עומר בן אל כתאב כיפה גדולה ויפה עד מאד" – הנה הכפתור-ופרח, שמביא בדבריו זיהויים של אתרים רבים בירושלים (ובא"י כולה) – כשהוא עוסק במקדש ובקודש הקדשים אין הוא מזכיר שום זיהוי קונקרטי, לא בפירוש ואף לא ברמז. גם הקורא את דברי הכפתור-ופרח עם פרשנותו של הרב אריאל – יכול לראות רק שהרב אריאל עצמו משוכנע שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע, שכן כל האזכורים של כיפת הסלע (או כל כינוי אחר למקום) נמצאים רק בהוספות שהרב אריאל מוסיף על דברי הכפתור-ופרח, ולא בדברי הכפתור-ופרח עצמו.

להלן אעבור אחד אחד על נסיונותיו של הרב אריאל למצוא רמזים בדברי הכפתור ופרח, אך קודם כל עלי להביע הסתייגות חריפה מהקביעה המקוממת של הרב אריאל שהכפתור-ופרח וראשונים נוספים מכנים את כיפת הסלע, המבנה המוסלמי, בכינויים "הבית הקדוש" ו"היכל השם", ולא עוד אלא שאפילו על קביעת הכפתור-ופרח ש"קדושת הבית לעולם" מסביר הרב אריאל ש"הבית" הוא כיפת הסלע. אני משאיר לקורא הנבון לחשוב לבד מה המשמעות של משפט זה לפי פרשנות זו.

ב. דברי רבותינו הראשונים

הרב אריאל מביא חבל ראשונים שלטענתו התיחסו **לסלע'** כאבן השתייה, אך באמת אין בדבריהם אף לא שם וזכר ושארית למסורת זו, וכדלהלן:

1. הרמב"ם

באגרת המיוחסת לרמב"ם (מובאת בספר חרדים לר' אליעזר אזכרי) כותב הרמב"ם: "וביום שלישי בשבת, ארבעה ימים לירח מרחשון... יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו...". הרב אריאל קובע שהמונח "הבית הגדול והקדוש" באגרת זו מתייחס למבנה כיפת הסלע, אך זה כמובן לא יתכן, שכן הרמב"ם פוסק שקדושת המקדש לא בטלה בחורבנו, וטמא הנכנס למקום העזרה בזמן הזה חייב כרת, ואיך יתכן שהרמב"ם נכנס למקום ועבר על איסור כרת. לכן העדיף הרב אריאל שלא לצטט את לשונו של הרמב"ם, ובמקום זה כתב ש"הרמב"ם מציין שראה את הבית הגדול והקדוש" (ההדגשה שלי).

אמנם בהמשך דבריו כותב הרב אריאל ש"הרמב"ם מעיד על עצמו שנכנס להר הבית והתפלל בהר", ולפי זה יוצא שהוא מבאר ש"הבית הגדול והקדוש" בלשון הרמב"ם הוא הר הבית, ולא כיפת הסלע, וזאת בניגוד למה שכתב לפני כן ואחרי כן (ביחס לדברי הרמב"ם) ש"ברור, אפוא, שמה שכתב 'בבואי כנגד הבית הגדול והקדוש', כוונתו לכיפת הסלע". אם כן הפירוש ה"ברור" של הביטוי משתנה מפעם לפעם לפי צרכיו של המבאר.

2. רבנו יחיאל מפאריז

הכפתור-ופרח כותב שמה"ר ברוך אמר לו שר"י מפריז "אמר לבוא לירושלים בשנת שבע עשרה לאלף השישי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה". הרב אריאל סובר שיש כאן "עדות מוחצת" שר"י מפריז סמך על המסורת שה**סלע** הוא אבן השתייה, ועל פי זה חשב לקבוע את מקום המזבח. אך באמת אין שום אפשרות להסיק מסקנות הלכתיות ממשפט בודד זה, (מלבד המסקנה שלשמה הביא הכפתור-ופרח את הסיפור – שקדושת המקדש לא בטלה בחורבנו), שכן אין בידינו שום יכולת לדעת איך התכוון רבנו יחיאל לפתור את הבעיות הרבות הכרוכות בחידוש העבודה. כך למשל שאלת התכלת הדרושה לבגדי כהונה – וכי יעלה על הדעת שנוכח מכאן שר"י מפריז ידע מהי התכלת, וא"כ חלזון התכלת אינו ארגמון קהה קוצים, כיון שהוא לא שימש לצביעה בימיו?²

1. מחיבת הקדש העדפתי בד"כ להשתמש בכינוי 'הסלע' ולא בתרגומו הערבי 'הצכרה', וכוונתי כמובן לסלע הידוע הנמצא בכיפת הסלע, ומכונה בפי הערבים א-צכרה. לשם הבהירות הדגשתי בכל פעם את הכינוי 'הסלע'.

2. יש להוסיף עוד שפרופ' שמחה עמנואל הוכיח שר"י מפריז רק רצה לעלות לא"י, אך לא הצליח לעלות בפועל, מה שמשמע גם מלשון הכפתור-ופרח "אמר לבוא לירושלים", וא"כ ודאי שלא התייחס

3. הרמב"ן

ב"תפילה על חורבות ירושלים" (כתבי רמב"ן ח"א עמ' תכט) כותב הרמב"ן: "ואצל העיר כנגד הפתח קרעתי עליה, ובבואי כנגד הבית הגדול והקדוש קראנו בבכיה רבה 'בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש, וכל מחמדנו היה לחרבה', וקרענו קריעה שניה...". גם כאן הרב אריאל מפרש ש"הבית הגדול והקדוש" הוא כיפת הסלע, אך ח"ו שהרמב"ן יקרא כך למבנה אותו בנו המוסלמים על מקום מקדשנו. כך כותב הרמב"ן בתפילה זו עצמה (עמ' תכו) על מעשי הגויים בהר הבית: "הדביר לפני ולפנים היה מעון תנים, וההיכל והר הבית לשמיר ושית, עלה כולו קמשונים, כסו פניו חרולים, ומרעה הוא לכפירים, ואויבינו פלילים, זה מחריב ועוקר את הגבולים, וזה מציב ומקים אלילים, ובאו בו פריצים ומחללים, ואל אל לא יושיע בתוכו מתפללים. כל ערל וטמא בבית תפילה נתן תפלה, ובהיכל האלהים ללא האלהים יענו הו' הו'". ברור לחלוטין שהרמב"ן מתכוון למקום הבית הגדול והקדוש, למקום בית התפילה, ולמקום היכל האלהים, ולא קורא בשמות אלו לבנינם של הפריצים המחללים. וא"כ גם בדברי הרמב"ן אין רמז לזיהוי מסוים בתוך הר הבית.

4. בעלי התוספות

הרב אריאל רוצה להוכיח מלשון התוס' בשבועות (יד ע"ב ד"ה ונעלם) "שבני ארץ ישראל רגילים להכיר יותר (את מקום המקדש)", "שבעלי התוס' סומכים על זיהוי הסלע כאבן השתייה. אך אם יש מתוס' זה ראייה – הרי זה דווקא לכך שלא ידעו דברים ברורים על מקום המקדש. הגמ' שם מביאה בעיא של ר' ירמיה על "בן בבל שעלה לארץ ישראל ונעלם ממנו מקום מקדש" – האם חייב חטאת (עולה ויורד) או לא, ומסבירה שהבעיא היא אליבא דרבי, שאין חייב אלא אם היתה לו ידיעה בתחילה, אך גם ידיעת בית רבו (שלמד בעבר את האיסור) נקראת ידיעה. התוס' שם (ד"ה זיל קרי) אומר שגם דבר שהיה לו לשאול ויכול לשאול נחשב כידיעה, ועל פי זה הוא כותב (ד"ה ונעלם): "לפי מה שפירשנו דחשיב ידיעה מה שהיה לו לשאול – צריך לפרש דבזמן הזה מיירי, שאין מצוי לישאל היכן מקומו, ומ"מ נקט בן בבל, לפי שבני ארץ ישראל רגילים להכיר יותר". המשמעות היא שבני ארץ ישראל מכירים יותר מבני בבל, אך אין זה דבר ברור שאפשר לישאל עליו, וא"כ מוכח דווקא שאין מקום ברור לזהות ולציין אליו שהוא מקום המקדש. אמנם צריך להדגיש שה"זמן הזה" של התוס' אינו תקופת בעלי התוספות, אלא זמנו של ר' ירמיה, שהתוס' בא להסביר מדוע הוא נקט דווקא בן בבל, וא"כ מדובר כאן על מאות שנים קודם שנבנתה כיפת הסלע, אך בכל זאת יש בזה קושיא על זיהוי הסלע כאבן השתייה, כיון שהתוס' אומר בעצם שכבר בימי ר' ירמיה מקום המקדש בתוך הר הבית לא היה ברור ומובחן, וא"כ כיצד ידעו מאות שנים אח"כ לזהות את מקומו המדויק.

למציאות הריאלית של הר הבית והידיעות על הנמצא בו. ע' גם לקמן פרק ד, שהרב קלישר וגדולי דורו סברו שאפשר למדוד את מקום המזבח מהכותל המערבי.

אוסף עוד שתמוהה מאד הסתמכותו של הרב אריאל על אגרתו של סהל בן מצליח כ"מסורת הקודמת לתקופת הראשונים". סהל בן מצליח היה קראי שאגרותיו באו לשכנע באמתת הקראות כנגד המסורת הרבנית של תורה שבעל פה. אוי לנו אם נהפוך את דבריו ל"מסורת".

ג. דברי הכפתור-ופרח

כאמור, בכל דברי הכפתור-ופרח אין כל זכר או רמז לזיהוי הסלע כאבן השתייה. לפיכך רוצה הרב אריאל לטעון שהביטויים "הבית הקדוש", "הבית" ו"היכל השם" מכוונים למבנה של כיפת הסלע.

אך מלבד הזרות הגדולה שבעצם הטענה הזו, היא גם לא מסתדרת בכלל בדברי הכפתור-ופרח, כפי שאראה כעת דבר דבור על אופניו לפי הסדר של הרב אריאל:

1. לאחר דיון קצר על דין הכהנים בזמן הזה, כותב הכפתור-ופרח: "נחזור לבית המקדש. מכל מקום צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האסור וחייב ליכנס היום שם בבית הקדוש". הרב אריאל כותב על כך: "כאן הגדיר במפורש את התחום אליו הוא מתכוון – ה'בית הקדוש', דהיינו כיפת הסלע, שכן בגבולות 'בית' זה חל חיוב כרת לנכנס בטומאה".

אך ענינו של משפט זה של הכפתור-ופרח אינו קביעה שהנכנס ל"בית" חייב כרת, אלא זוהי פתיחה לבירור ארוך בענין הר הבית והעזרה וגבולותיהם, וממילא ברור שהביטוי "הבית הקדוש" משמעותו מקום הבית הקדוש, וכוונתו להר הבית כולו. ולהיפך, מפסקה זו מוכח בבירור שלכפתור-ופרח לא היה שום זיהוי מסוים בתוך תחומי ההר, שכן בעוד שבענין הר הבית הוא מאריך להוכיח שהכתלים הם אכן כותלי ההר (ולא כותלי העזרה או עזרת נשים) – בענין העזרה הוא מתיחס רק לידיעות העקרונות שיש לנו בדברי חז"ל, כאורכה, רוחבה, שעריה וכיו"ב, בלי שום התיחסות לאיזשהו מקום או מבנה ריאלי בתוך תחומי ההר.

2. הרב אריאל מביא את דברי הכפתור-ופרח: "ונקראת אבן שתיה, ששם טיבור הארץ, ומשם נצמחה כל הארץ, ושם היכל הש"ם עומד, שנאמר: 'והאבן הזאת אשר שמתו מצבה יהיה בית אלהים'", ומדייק מלשונו שכתב "היכל השם עומד" ולא "עמד", שמדובר על כיפת הסלע ולא על בית המקדש. אך כל המשפט הזה כלל לא נכתב ע"י הכפתור-ופרח, אלא הוא חלק מציטוט שהוא מצטט מפרקי דר' אליעזר, מאות שנים לפני שנבנתה כיפת הסלע.

3. הרב אריאל מביא את שירו של הכפתור-ופרח, בו הוא כותב: "זה הנכרי אשר לא מעמך ישראל גדול בבית, ואין איש מאנשי הבית שם בבית", ומפרש ש"הבית" הוא כיפת הסלע.

הכפתור-ופרח לא זיהה את אבן השתייה בכיפת הסלע

אך אם כן מדוע אנו – בני ישראל – נקראים "אנשי הבית", וכי אנו אנשי כיפת הסלע? והביטוי בתחילת השיר שם: "הבית הזה אורו של עולם" גם הוא מכוון על כיפת הסלע?! ברור לחלוטין ש"הבית" הוא בית המקדש, שקדושתו קיימת במקומה גם בחורבנו.

4. הכפתור-ופרח דן בשאלה הידועה, האם קדושת המקדש קיימת גם בחורבנו (קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא) או לא, ומביא ראיות מהש"ס שאכן קדושת המקדש קיימת גם בזמן הזה כשהוא חרב, האחרונה שבהן היא מהגמ' בשבועות שהוזכרה לעיל, שעוסקת בחיוב קרבן של בן בבל שעלה לא"י ונכנס בטעות למקום המקדש, ששמע בה שמדובר אחרי החורבן, ולכן מסיק הכפתור-ופרח: "אלמא קדושת הבית לעולם".

ברור כאור השמש שכוונתו היא שקדושת בית המקדש קיימת לעולם, גם בזמן חורבנו, אך הרב אריאל (ב"תחנה הראשונה") מסביר משפט זה כך: "רצונו לומר: הננו למדים ממקורות אלו ש'הבית' הנוכחי, דהיינו כיפת הסלע, הוא מקום מקודש בקדושת העזרה, ולכן בן בבל שנכנס לשם בשגגה, נכנס לקדושת העזרה וצריך להביא חטאת". אלא שאם זו השאלה אותה בא הכפתור-ופרח לברר – איך הוא מוכיח אותה מהגמרא שנכתבה מאות שנים לפני שנבנתה כיפת הסלע?

5. הכפתור-ופרח ממשיך ומסיק שכיון שקדושת המקדש קיימת לעולם, "הנכנס היום, שאנו טמאים, במקום הבית חייב כרת. והסכים בזה מה"ר ברוך ז"ל". המסקנה ברורה ומובנת, ואין בה שום זכר לזיהוי מסוים של מקום הבית. הכפתור-ופרח ממשיך וכותב: "גם כי אמר אלי [מה"ר ברוך] בירושלם, כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה". הרב אריאל מסביר (ב"תחנה השנייה") שהסיפור על ר"י מפרזי בא להוכיח שמקום המקדש והמזבח ידועים, אך כאמור הכפתור-ופרח כלל לא עסק בזה קודם לכן, ולכן ברור שהסיפור על ר"י מפרזי בא להוכיח את מסקנתו של הכפתור-ופרח שקדושת המקדש קיימת גם בזמן הזה שהוא בחורבנו, שכן אם קדשה לשעתה ולא לעתיד לבוא אין אפשרות להקריב קרבנות בלי לבנות את בית המקדש.

בהמשך דבריו שואל הכפתור-ופרח שתי שאלות על כוונתו של ר"י מפרזי להקריב קרבנות: "מה נעשה מטומאתנו, ואנא הכהן המיוחס?". הרב אריאל רוצה להוכיח מכך שלא שאל גם על מקום המזבח, שידעו את מקום המזבח ע"פ מקום קודש הקדשים שבכיפת הסלע. אך הכפתור-ופרח גם אינו שואל מנין תהיה תכלת הדרושה לבגדי כהונה, למרות שבימיו נתעלמה התכלת כבר מאות שנים, ולכן אי אפשר להסיק מכך שלא שאל שהיתה לו תשובה.

6. הכפתור-ופרח מביא את דברי חז"ל על מבנה הר הבית והעזרה, על הפרשי הגובה בתוך ההר, ועל מקום העזרה בהר. הרב אריאל (ב"תחנות" השלישית והרביעית) כותב על כך: "לאור התצפית מהר הזיתים מתאר רבי אישתורי את המפלסים השונים במעלה הר

הבית על פי המשנה במידות, כשהוא מתאים את האמור במשנה לתנאי השטח שענינו רואות". אך כל מי שקורא את הכפתור-ופרח עצמו, בלי ההוספות של הרב אריאל, רואה שכל דבריו בנושא הם רק מדברי חז"ל, בלי שום ניסיון להתאימם לאיזשהו מקום או ציון בתוך ההר, ורק ביחס לכותלי ההר הוא עוסק בהתאמת דברי חז"ל אל הכתלים הנוכחיים, כך שלהיפך, מוכח מכאן דווקא שהכפתור-ופרח לא הכיר בשום זיהוי בתוך תחומי ההר.

7. הרב אריאל מבקש למצוא את שער שושן אל מול כיפת הסלע בציורים שונים של ההר במשך הדורות. אך אין כל מראית שער במקומות אותם הוא מסמן, ובמפה הממוספרת שהביא המספר 34 אותו הוא מפרש כשער שושן מתואר במקראה: Mahomets Stone. נראה שהתרגום הוא 'אבן מוחמד', מ"מ שער זה ודאי לא.

ד. דעת מרן הרב קוק

הרב אריאל טוען עוד שמרן הרב קוק זצ"ל סבר שהסלע הוא אבן השתייה. אך באמת עיון מקיף בכל דברי הרב בנושא מראה שלהיפך, הרב מתיחס תמיד להר הבית כולו כ'מקום המקדש', ואינו מזכיר אף פעם שום זיהוי כלשהוא בתוך ההר, וכבר הארכתי בזה במאמר בחוברת 'ומקדשי תיראו' גליון 4. הרב אריאל טוען שמתשובה צד ב'משפט כהן', בה מעלה הרב אפשרות שהמקדש והמזבח ייבנו עוד לפני שיבוא המשיח ותתגלה הנבואה, מוכח שהרב קבל את הזיהוי שהסלע הוא אבן השתייה. אך הרב כלל לא עוסק בתשובה זו בשאלת מיקום המזבח, ובאגרת שכתב בענין זה הוא כותב שהדבר יתברר בסיוע רוח הקדש:

וביחוד מבורר אצלי שכל הספיקות המעכבים את תכנית בנין ביהמ"ק, מצד התכלת למשל, ומצד יחוס הכהנים, מצד דיוקי המדות של מקום המזבח, וכי"ב, רוח הקודש תסייע לכירור ההלכה, ויצטרפו לזה אומדנות ברורות, וקיום עפ"י ב"ד גדול ומוסכם. והם הם גופי תורה.

אמנם בתשובה צא שם הרב עוסק באפשרות תאורטית שנוכל למצוא ע"פ מדידות אמה על אמה ממקום המזבח, ודן האם זה מספיק להלכה, ולכן הרב אריאל קובע שבתשובה זו הרב "כתב שאפשר יהיה לאתר את מקום המזבח על פי מדידות מכיפת הסלע". אך באמת **אין בתשובה זו אפילו רמז קל לכיפת הסלע**, והדיון של הרב שם הוא בעקבות תשובת ה'שאלת דוד', ובתשובת ה'שאלת דוד' מדובר על מדידות מהכותל המערבי.

הרב אריאל מנסה להוכיח עוד מאגרתו של הרב זצ"ל לר' שמואל דוד ליווי (אגרות הראיה ד החדש עמ' תסז), בה כתב "ששונאינו מעלילים עלינו שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את מקום המקדש, שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים". הרב אריאל מפרש ש"מסגדם" הוא מסגד עומר (כיפת הסלע), וא"כ מוכח שהוא מקום המקדש, אך כל המכיר פרק בהסטוריה יודע שעלילות הערבים בתרפ"ט (וגם מאז ועד עתה) הן שאנו חפצים

הכפתור-ופוח לא זיהה את אבן השתייה בכיפת הסלע

לקחת מהם בזרוע את מסגד אל-אקצא, וממילא ברור ש"מקום המקדש שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים" הוא הר הבית.

עוד מנסה הרב אריאל להוכיח מדגם המקדש שבנה האדריכל מר יעקב יהודה בהתייעצות עם מרן הרב והגרא"ז מלצר זצ"ל, שנבנה על בסיס הרמה המוגבהת. איני יודע מה ראייה יש בזה, וכי יש זיהוי אחר יותר מבוסס? כל טענתנו היא שזיהוי זה אינו מספיק לסמוך עליו לדינא, אך מדוע שהרב יבקש מהאדריכל לעשות את הדגם דווקא על מקום אחר בהר?

הסיפור שמביא הרב אריאל, כאילו הרב זצ"ל אמר ליעקב יהודה, שנכנס בשוגג לכיפת הסלע: 'מקנא אני בך, זכית להיכנס בשגגה לקודש הקדשים', הוא מוכחש מתוכו. הנכנס בשוגג לקודש הקדשים חייב חטאת (עולה ויורד), והתורה אומרת עליו: "והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה, והביא את אשמו לד' על חטאתו אשר חטא", ואיך יתכן שהרב זצ"ל יאמר לו שזו זכות, ושהוא מקנא בו?! את יחסו האמיתי של מרן הרב לכניסה בשוגג להר הבית אנו רואים בהתייחסותו לכניסתו של הברון רוטשילד להר הבית (אגרות הראיה ח"ב עמ' רפה):

לבי נמחץ מאד מפני חילול ד' של היותו במקום המקדש, וביותר על מה ששום איש לא העיר אותו שהוא דבר האסור. פגימה אחת בקדושת מקום בית חיינו עולה לנו על כל מליונים של ישובים מעשיים.

